

ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ЯК НАУКИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Ф. А. БЕЛЬСЬКОГО В СВІТЛІ ІСТОРИКО-КОМПАРАТИВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Аннотация. В статье анализируется научное наследие Ф. А. Бельского (1890–1952) во время работы в Донецком институте народного образования. Систематизирована тематика профессиональных интересов профессора, определены их ведущие направления. Особое внимание в статье уделено анализу взглядов ученого на историю формирования и содержание методологических основ педагогики как научной отрасли в общем контексте развития европейской и мировой педагогики конца XIX – начала XX в.

Summary. The article is devoted to the review of scientific works of F. A. Belskiy (1890–1952) in the period of his work at Donetsk Institute of Public Education. The topics of Professor's professional interests are classified, their leading directions are found out. Special attention is paid to the analysis of his ideas on the history of formation and the contents of methodological basis of Pedagogics as a scientific branch in the general context of European and world Pedagogics development at the end of XIXth – beginning of the XXth centuries.

В сучасних умовах ризиків і протиріч, знаннєвий потенціал педагогічної науки повинен сприяти розробці нових методологічних основ і забезпечувати стратегічні напрями розвитку її практичного, дієвого потенціалу. Це дає підставу стверджувати, що завдання сучасної педагогіки як наукової галузі схожі на проблеми з якими стикалися вітчизняні науковці на зламі XIX–XX століть та впродовж першої третини останнього. Розвиток радянської педагогічної науки в 20–30-х рр. XX ст. став особливо плідним. Зазначений період характеризувався значними суперечностями науково-методологічного й організаційно-змістового плану. Необхідно зазначити, що кризові явища спостерігались у той час у багатьох суспільних науках і на Заході. В умовах кардинальних соціально-економічних зрушень суспільство опинилось перед потребою пошуку нових ідеалів і цінностей у світоглядній та духовній сферах. Відповідно найбільш гостро постали питання про основні елементи наукових галузей – цілі, зміст, методи [4, с. 8] Характеристика сучасника процесу українського професора Я. Маюмонта найяскравіше відображає тогочасний стан педагогічної науки: «Коли на думку одних, педагогіка є основна педагогічна дисципліна, що охоплює науку про мету виховання і її основні фактори, то на думку других, вона віддає головну частину свого змісту педагогічній психології, або педології, а третім здається, що педагогіка зовсім втратила право на своє існування і являє собою науковий анахронізм» [5, с. 16].

Отже, на початку 20-х років XX століття стан вітчизняної педагогіки визначався двома суттєвими чинниками: потреба у розробці загальнотеоретичних основ радянської педагогіки на абсолютно нових методологічних засадах (матеріалізм) й загальний кризовий стан світової педагогіки в умовах збагачення змісту й методів антропологічних наук та зміни соціально-економічних відносин. Розв'язувати складні й актуальні питання тогочасної педагогічної науки було закли-

кано всі «педагогічні сили» республіки. Наявність чіткої ідеологічної установки та нерозробленість її в прикладному плані надавала деякий час науковцям змогу проводити дослідження керуючись власним розумінням вивчаємих проблем. До того ж в період 20-х років в Україні завдяки процесу українізації склалася особлива політична ситуація, яка дозволила українським ученим у повній мірі скористатися можливістю неупередженого вивчення прогресивних ідей зарубіжної педагогіки.

Неабияке значення в процесі вивчення зарубіжного досвіду мали особистості науковців, що проводили цю роботу. Загальними рисами які були їм притаманні виступали: висока освіченість, широкий кругозір, знання декількох іноземних мов. Якщо додати до цього професіоналізм та практичний досвід, отриманий на кафедрах вітчизняних та зарубіжних університетів, перед нами постають фахівці вищого гатунку, вчені європейського рівня.

Одним із педагогів, що активно долучився до наукової розробки проблем нової педагогіки в 20-х роках ХХ ст. був професор педагогічних дисциплін Донецького інституту народної освіти, голова педагогічної секції «Наукового товариства на Донеччині» Ф. А. Бельський (1890–1952). Варто підкреслити, що професійні інтереси педагога являли собою широке коло теоретичних і прикладних питань:

1. Проблеми педагогіки як науки: а) дослідження історії становлення основ марксистської методології; б) участь у дискусіях щодо предмету педагогіки, її наукового характеру, співвідношення з іншими науками людинознавчого характеру, проблем її нормативності та практичності; в) організація наукових осередків для вивчення педагогічних проблем.

2. Організаційно-методичні аспекти діяльності закладів освіти: а) розробка навчальних планів і програм; вивчення й використання нових форм занять у школах різного типу (загальноосвітніх трудових і ФЗУ, ІНО), в тому числі й комплексної системи; б) дослідження проблем обліку й контролю вивчення навчального матеріалу, зокрема вимірювання успішності за допомогою тестів; в) організація й методичне забезпечення педагогічної практики, науково-педагогічних екскурсій та подорожей студентів; г) розробка проблеми організації навчання обдарованих дітей тощо.

3. Організаційно-просвітницька, виховна діяльність у роботі з різними категоріями населення засобами музейної та краєзнавчої педагогіки; організація й налагодження роботи педагогічного музею, тощо.

З огляду на зумовленість тематики нашого дослідження звернімося, насамперед, до аналізу проблем педагогіки як науки в творчому доробку Ф. А. Бельського.

Процес становлення загальнотеоретичних основ педагогічної науки у першій третині ХХ століття був чи не найголовнішим предметом полеміки серед представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Для радянської теорії навчання й виховання подібні пошуки мали тільки одну методологію – діалектико-матеріалістичну [6]. Звісно, що й для дослідження Ф. А. Бельським загальнотеоретичних основ педагогіки альтернативи в той час не існувало. Проте, важливо підкреслити, що така позиція не була механічним прийняттям панівної ідеології, а, насправді, стала результатом виваженого, самостійного наукового дослідження педагога.

Логіку й аргументи авторського дослідження висвітлено у праці професора «Педагогіка як наука (до питання про методологію педагогіки)» (1929). Відправною

тезою роботи стало дискусійне твердження про сутність та характер (функції) тогочасної педагогіки як науки. Отож на початку Ф. А. Бельський переконливо подає аргументи як противників існування педагогіки як самостійної науки, так і прихильників її суто практичного, функціонального значення. Як відповідь на обидві точки зору, професор пропонує розглянути складові педагогічної науки, надавши визначення її провідних складових.

Так за Ф. А. Бельським, педагогіка має всі ознаки науки. По-перше, предмет: «жива дитина, людина», яку педагогіка «розглядає з... боку використання всіх здібностей дитини, людини для підняття її на культурну височину» [1, с. 4]. По-друге, завдання, перші два з яких подає за формулюванням А. П. Пінкевича: «1) утилітарне – підготувати людину до суспільно-корисного життя, 2) соціальне – шляхом виховання викувати ... непохитного борця за ідеали робітничої класи, вмілого будівника соціалістичного суспільства. 3) ідеальне – викликати до життя все найкраще, найцінніше, що мається в природі людини, дитини» [1, с. 4–5]. По-третє, методи, що побудовані на експериментальному принципі [1, с. 5].

Звернімо увагу на третє, на нашу думку, авторське формулювання завдання педагогіки. Саме уявлення про ідеальну мету педагогіки, що відноситься до віри як до категорії ідеалістичного, може викликати заперечення науковості педагогічних знань. Подальше пояснення Ф. А. Бельським відмінностей нормативності й науковості галузі педагогічних знань приводить до авторського визначення місця педагогіки серед інших соціальних наук й дослідження історії становлення основ марксистської методології.

Розгляд генези світоглядних основ педагогіки професор Ф. А. Бельський здійснює за загальноприйнятою класифікацією методологічних напрямів, посиляючись, для прикладу, на роботу Б. Комаровського. Відмітимо, що провідною ознакою класифікації було обрано «проблему взаємвідносин педагогіки й філософії» та переваги ідеального чи матеріального чинників розвитку педагогічних поглядів. Відповідно до визначеного критерію професором була описана генеза становлення провідних методологічних напрямів науково-педагогічної думки кінця XIX–XX століть: ідеалістичного, позитивістичного й марксистського. Ознакою науковості запропонованого аналізу слід, також, вважати здійснену періодизацію розвитку позитивістичного світогляду в педагогіці протягом кінця XIX – початку XX століть.

Аналіз витоків філософських основ педагогіки Ф. А. Бельський починає від ідеалістичних поглядів Платона. Простежуючи метафізичні принципи у новітніх педагогів Ф. Фребеля, Г. Шаррельмана, Ф. Гансберга, П. Наторпа та Р. Зейделя, професор доходить висновків про вплив цієї складової на формування цілей виховання й зумовленість панування «теологічного світогляду», й «захисту суспільно-політичних поглядів керуючих класів відповідних держав капіталістичного ладу» [1, с. 6]. Подальші зміни у ідеалістичних основах педагогіки професор пов'язує з загостренням класової боротьби, і як, результат, – звернення до проблем трудового виховання та уваги до соціальних моментів, що найбільш яскраво простежуються в поглядах П. Наторпа та Ж. Г. Компейре [1, с. 7].

Зовсім інше вирішення проблем визначення світоглядних підвалів педагогічних питань пропонує позитивістична педагогіка. Розглядаючи її історію,

професор Ф. А. Бельський виокремлює три етапи. Досягненням I етапу (кінець XIX ст.) вчений вважає пошук позитивізмом підґрунтя в антропології, що призводить до розвитку педології. Однак, захопленість нею, на думку вченого, «позбавляє педагогіку певної соціальної установки». Порівнюючи педагогічні погляди С. Холла та М. Монтесорі, Ф. А. Бельський доходить висновку, що останній «вдалося виконати частину завдань, що увіходять до складу наукової педагогіки...», проте це все ж таки не дозволило утворити цілісної системи [1, с. 8].

Другий етап розвитку (початок XX ст.) характеризується вченим, як спроба створення завершеної системи позитивістичної педагогіки. У поглядах одного з найяскравіших представників цього етапу Е. Меймана формулюється провідна відмінність експериментальної педагогіки від загальної: розв'язання проблем експериментальним шляхом, а значить, певна обмеженість у вирішенні всіх педагогічних питань. Натомість, його опонент А. Лай був переконаний, що експериментальна педагогіка стане загальною педагогікою майбутнього [1, с. 8].

На третьому етапі розвитку позитивістична педагогіка намагається віднайти основи у рефлексологічному методі, спираючись на біогенез, соціогенез та онтогенез. Така тенденція, на думку Ф. А. Бельського, є хибною, а зусилля теоретичного обґрунтування позитивістичної педагогіки засвідчують, що «ніяку педагогіку неможна побудувати, уникаючи філософських підвалин» [1, с. 10]. Необхідність синтезу ідеалістичних і позитивістичних основ професор підтверджує викладом провідних ідей Дж. Дьюї, вважаючи, що саме він найбільше наблизився до марксистського розуміння природи педагогіки: «Педагогічний процес повинен відповідати своїм основним функціям — службі суспільству і реформуванню людського досвіду <...> але при цьому педагогічний процес будується відповідно природи об'єкта виховання», тобто дитини [1, с. 10].

Таким чином, марксистський напрям на думку професора був закономірним результатом розвитку педагогічної думки, що пройшла шлях від заперечення ідеалістичної філософії, панування позитивізму й експериментальної педагогіки, захоплення рефлексологією й педологією до встановлення марксистської філософії. На підтвердження панування останнього напрямку у вітчизняній думці Ф. А. Бельський наводить визначення педагогіки П. Блонського, А. Пінкевича, А. Калашнікова, Б. Комаровського, І. Куразова, А. Красновського. І хоча деякі з них були відомими авторитетами російської радянської науки (П. Блонський, І. Евергетов), професор Ф. А. Бельський мав сміливість не погоджуватись із ними, наприклад, у питанні щодо розмежування основ теорій експериментальної та марксистської педагогіки [1, с. 12]. Характеризуючи підходи у визначенні сутності педагогіки в роботах українських науковців, педагог підкреслював їх іншу соціальну орієнтованість, стверджуючи, що вони відводять велику роль, насамперед, вихованню колектива. Узагальнене визначення педагогіки професора Ф. А. Бельського подано у такому трактуванні: «Педагогіка — соціобіологічна наука, що вивчає процес виховання людських мас, досліджує закони, форми, методи доцільного, систематично-планомірного перетворення законів і форм діяльності суспільної людини, колективу для підготовки їх до боротьби за майбутні форми соціального життя, згідно нормам і тенденціям, що їх вказує теорія наукового соціалізму» [1, с. 14].

Наприкінці аналізу генези світоглядних основ педагогіки професором Ф. А. Бельським особливо підкреслимо його звернення в науковій полеміці до поглядів представників як вітчизняної, так і європейської педагогіки. На усталеності цього аспекту як умови тогочасної української педагогічної науки варто зупинитися детальніше. Принагідно відзначимо, що звернення до ідей зарубіжної педагогіки було нормою досліджень у наукових дореволюційних колах. Новий розвиток отримала ця традиція за часів розбудови української радянської педагогічної науки.

Центральною державною установою, яка упродовж 20–30-х років ХХ ст. відповідала за розвиток науки, освіти, культури, мистецтва і друку в Україні, був Народний комісаріат освіти УСРР. Його відносна автономність від органів центральної радянської влади, найбільш яскравим проявом якої стали педагогічні та освітньо-культурні експерименти, виявилась значною мірою в організації системного вивчення та використання іноземного досвіду в освітній сфері, що було ініційовано й організовано за часів перебування на посаді наркома освіти України Г. Ф. Гринька (1920–1922).

Визначальним кроком у справі «організованого дотику» до передового іноземного педагогічного досвіду стала офіційна поїздка Г. Ф. Гринька та його наукового секретаря М. Л. Астермана у 1922 році до Німеччини, Чехословаччини та Австрії [7, с. 133–134]. Під впливом здійсненого відрядження Г. Ф. Гринько розробив конкретну програму використання зарубіжного досвіду, яку виклав у статті під промовистою назвою «Наш шлях на Захід» [2, с. 3–19]. Інформаційна, організаційна, фінансова та науково-педагогічна підтримка дослідження зарубіжного досвіду на державному рівні відкрила широкі можливості й «надала крила» освітянам: певна кількість із них протягом 1922—1928 років побувала у закордонних наукових відрядженнях [7, с. 144]. Наукові інтереси професора Ф. А. Бельського теж потребували такої поїздки. Свідченням цього є заява педагога щодо клопотання про фінансову підтримку його 3-х місячної подорожі до Німеччини [3, арк. 21].

Вважаємо, що зовсім не випадково Ф. А. Бельським в якості країни для педагогічного відрядження було обрано Німеччину. Це пояснюється не тільки досконалим володінням німецькою мовою, але й причинами об'єктивного характеру. По-перше, політичного: активний революційний рух німецьких робітників, проголошення на території країни радянських республік та Веймарівська конституція характеризували Німеччину як друга та союзника країни Рад. По-друге, географічне розташування країни робило її привабливою в інформаційному плані. По-третє, це внутрішній розвиток самої педагогічної науки та організація шкільної справи в Німеччині. Німецька педагогічна думка була цікава такими новими течіями, як «педагогіка дій», яку представляли А. Лай, Е. Мейман; «педагогіка особистості» – Г. Гаудіг, Е. Вебер, Ф. Гансберг, Г. Шаррельман; трудова школа та громадянське виховання – Г. Керпенштейнер, Е. Шенкендорф; «нові школи» – «сільські розсадники» – Г. Літц; виховання засобами мистецтва – А. Лихтварк, Е. Зальвюрк. Крім того досвід німецької системи професійної освіти, що готувала фахівців та організаторів найвищої кваліфікації усіх рівнів виробництва від нижчого до вищого, був актуальним для країни, що тільки-но починала розбудову своєї промисловості.

Розуміння значущості й вагомості німецького досвіду для розбудови системи освіти підтверджує і текст заяви професора: «Країною, де педагогічні науки йдуть поперед порівнюючи з іншими країнами континенту Європи, з'являється Німеччина, а тому вивчати досягнення наукової педагогіки в Німеччині слід перш за усе, щоб їх використати в життя наших шкільних установ (від ВУЗ'ів до дитячих садків; <...> буду вивчати експериментальної дидактики у проф. Лая, педотехніки и психотехніки, експериментальної педагогіки у проф. Шульце. Крім того, для ознайомлення з педагогічною практикою маю на меті відвідати досвідні школи Німеччини, як Вільна Пролетарська народна вища школа в Реймпеді, Народна школа в Гелларау, гамбурські школи громади, Школа-ферма під Берліном, Песталоцці-Фребелівський музей, показові дитячі садки, майданчики і т. п.» [3, арк. 21]. Запропонований перелік «об'єктів» наукового дослідження доводить добру обізнаність Ф. А. Бельського не тільки з педагогічними ідеями, течіями, науковими школами тогочасної Німеччини, а і з конкретними закладами, що працювали за інноваційними підходами. Вірогідним може бути наше припущення, що така обізнаність є наслідком опрацювання тогочасних європейських періодичних видань і книг. У ході нашого дослідження встановлено, що кожна регіональна (губернська) Секція наукових робітників мала квоту в 20 золотих карбованців на місяць для таких посилок. Окрім того, наукову літературу замовляли й інші установи: дослідно-педологічні станції, лікувально-педагогічні кабінети, науково-дослідні кафедри, Інститути народної освіти, бібліотеки та ін. [7, с. 139–140].

Можна собі уявити, наскільки б збагатилась вітчизняна педагогічна наука за результатами освітньої подорожі професора Фоми Антоновича Бельського, якщо б її вдалося здійснити. Але й без неї доробок освітянина є яскравим свідченням невтомної, відданої праці педагога й науковця.

Література

1. Бельський, Ф. Педагогіка як наука (до питання про методологію педагогіки) / Ф. Бельський. – Луганськ: Донбас, 1929. – 16 с.
2. Гринько, Г. Наш путь на Запад / Г. Гринько // Шлях освіти. – 1923. – № 7–8. – С. 1–19.
3. Документы о финансировании служебных командировок и по личному составу научных работников, зарегистрированных в ВУКСУ (докладные записки, справки, заявления, списки, переписка). 24 февраля – 30 июля 1928 г., 252 л. // ЦДАВОВУ Уполномоченный Комиссии содействия учёным СНК СССР при СНК УСРР. 1921–1938 гг. – Ф. 331. – Он. 1. – Стр. 352.
4. Кравець, В. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття / В. Кравець. – Тернопіль: [б. в.], 1996. – 290 с.
5. Мамонтов, Я. Про науково-педагогічну орієнтацію, її завдання, методи й досягнення / Я. Мамонтов // Мамонтов, Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. – Харків: Держвидав України, 1926. – 615 с.
6. Мединський, Є. Історія педагогіки у зв'язку з економічним розвитком суспільства: в 3 т. / Є. Мединський. – Харків: ДВУ, 1928. – Т. 2: Доба промислового капіталізму. – 277 с.
7. Осьмук, Н. Г. Ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х років XX століття: дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. Г. Осьмук. – Суми, 2011. – 221 с.